

ЛІНГВОКОНЦЕПТ “КРАЙ” У ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОМУ АСПЕКТІ

У статті виокремлюється вербальні складники, що формують лінгвоконцепт “край”, розглядаються особливості його вербальної реалізації та відтворення в східнослов’янській та західноєвропейській культурних традиціях.

Ключові слова: концепт, вербалізований концепт, лінгвоконцепт “КРАЙ”, мовна реалізація та відтворення у перекладі концепту.

The article represents the verbal components which are formed the linguistic concept “KRAI /HOMELAND”; the specificity of its verbal realization and trans-coding into the other linguistic and cultural tradition.

Key words: concept, linguistic concept “KRAI /HOMELAND”, verbal realization and trans-coding of the linguistic concept “KRAI /HOMELAND”.

Численні філологічні дослідження на сучасному етапі присвячені вивченню самого поняття “концепт” і його конкретних способів вербалізації в текстах різних мов і культур. Так, концепт ідентифікується як: “базова когнітивна сутність, що уможливує поєднання смислу з уживанням словом” [4]; “ментальне утворення, що відображає об’єкти як предметного, так і ідеального світу, і являє собою одиницю колективної свідомості, що зберігається в колективній пам’яті носіїв мови, характеризується багатомірністю, дискретністю смислу” [5]; “культурно відзначений вербалізований зміст, представлений у плані вираження низкою своїх мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму” [3; 6; 7]. Як видно з далеко не повного переліку можливих дефініцій, вияв специфічних ознак концепту як основної одиниці дослідження базується на різних підходах до його вивчення.

У рамках даної статті важливим вбачається на базі етимологічного аналізу виокремити складники з яких складається концепт “КРАЙ”, визначити способи його вербальної реалізації та відтворення в іншій лінгвокультурній традиції.

Принципова відмінність у трактуваннях поняття “концепт” зумовлена наявністю, щонайменше двох підходів до вивчення цього явища, а саме – лінгвокогнітивного й лінгвокультурного, що базуються на різновекторній спрямованості щодо індивіда. Так, лінгвокогнітивний концепт відображає спрямування від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – спрямування від культури до індивідуальної свідомості [6].

З позицій когнітивної лінгвістики концепт сприймається як “ментальна сутність у свідомості індивіда, яка формує концептосферу соціуму, тобто культуру” [6, с.116-117]. Лінгвокогнітивне розуміння концепту базується на розмежуванні ментальної сутності “уявлення – поняття” і мовних форм їх втілення.

У межах нашого дослідження лінгвокогнітивний підхід убачається актуальним з позицій мовної репрезентації концепту в тексті та його відтворення в перекладі. Тому, застосована нами фреймова методика передбачає, по-перше, встановлення набору основних слотів, релевантних для вичленування краєзнавчих типів текстів. По-друге, вияв ступеня концентрації типів краєзнавчої лексики на сильних позиціях тексту, що у свою чергу допомагає визначити перекладацькі тактики та стратегії в роботі не лише з краєзнавчою лексикою, а й з типами текстів краєзнавчого характеру.

Лінгвокультурний підхід до розуміння концепту полягає в тому, що “до структури концепту як базової одиниці культури входить усе те, що й робить його фактом культури”

[12, с.41]. Домінанта культурного концепту формується образною, понятійною та ціннісною категоріями [7].

Образна складова концепту відповідають ознаки практичного знання (зорові, слухові, тактильні, смакові характеристики предметів, явищ, подій, відображених у нашій пам'яті).

Понятійна складова концепту корелює з мовним утіленням концепту (його позначення, опис, структура за певними ознаками, дефініція).

Ціннісна складова концепту є констатуючою ознакою для вичленування концепту, оскільки "цінності, вищі орієнтири, що визначають поведінку людини, існують у культурі не ізольовано, а взаємопов'язано і становлять ціннісну картину світу (частину мовної картини світу)" [7, с.171].

У нашому дослідженні лінгвокультурний підхід застосовується для того, щоб, по-перше, виділити ключовий для парадигми краєзнавчих типів текстів концепт "КРАЙ". По-друге, встановити ієрархію культурно зорієнтованої краєзнавчої лексики, що вибудовує ціннісну картину світу лінгвокультури відправника. По-третє, окреслити набір перекладацьких стратегій і тактик з урахуванням: а) текст-типологічних стереотипів очікування аудиторії ПТ; б) збереження / незбереження національно-культурної специфіки ВТ при перекладі; в) адекватного / неадекватного відтворення прагматичного потенціалу ВТ засобами мови перекладу, враховуючи дистантність зіставлюваних лінгвокультур.

Мовній репрезентації концептів присвячено чимало досліджень. Так, наприклад, А.Вежбицька виділяє концепти, які особливим чином організують граматичну систему мови. С.А.Жаботинська пропонує класифікацію фреймів, побудовану на основі їх вербалізації [5, с.11-12]. В.М. Манакін у межах лінгвістичних напрямів дослідження визначає **вербалізований концепт** як одиницю етнокультурної інформації, що відображає світ національного сприйняття предметів і понять, позначених мовою [10 с.23]. Особливостям відтворення вербальних форм концепту в перекладознавчому аспекті присвячено роботи В.В.Демецької, В.О.Островського, М.О.Новикової. Услід за М.О.Новиковою, яка розглядає концепт з позицій мовної форми його реалізації у ВТ і відтворення в ПТ, під лінгвоконцептом ми розуміємо вербалізований (реалізований мовними засобами) культурний концепт у тексті культури (термін Ю.М.Лотмана) [9, с.10].

Апріорно поняття "*край*" містить у собі просторову ознаку, яка реалізується лексемами з різним ступенем вияву локальної семантики (країна, область, регіон, адміністративно-територіальна одиниця, округ, місцевість, окраїна, місце).

Понятійний аспект культурного концепту висвітлюється тоді, коли доповнюється додатковим атрибутивом або має описовий характер визначення – "рідний край", "рідна земля", "у наших краях (у нас, у нашій місцевості)", "рідна сторона". Тут конкретизація "рідна", "нас, у нас, у нашій" відіграє важливу, якщо не основоположну роль. Ю.С.Степанов у "Словнику констант" виділяє культурний концепт "рідна земля", у якому окреслює всі його компоненти: "а) "біль" за свою землю, б) "природне багатство", в) сама земля, г) рідна людина, д) природа, увінчана е) рідним словом" [12, с.170].

Варто відзначити, що концепт "РІДНА ЗЕМЛЯ" ототожнюється з поняттям "*батьківщина*", яке так само як і "*край*", характеризується територіальною ознакою, хоча такий критерій має характер єдності території з "її природою, населенням, суспільним і державним устроєм, особливостями мови, культури, досвіду і традицій". Оскільки "*край*" за своєю просторовою ознакою є частиною цілого, тобто країни, він може осмислюватись або як самостійний культурний концепт "МАЛА БАТЬКІВЩИНА", або як компонент культурного концепту "РІДНА ЗЕМЛЯ / БАТЬКІВЩИНА". На нашу думку, концепт "КРАЙ" є окремим культурним концептом у системі концептуальної картини світу тієї чи іншої культури.

Вихідною точкою розвитку концепту “КРАЙ” є концепт “СВІТ (простір)” (рос. *мир*). При цьому поняття “місце, простір” у концептуальній ієрархії є базисним, а решта компонентів виявляються або похідними від нього, або приєднаними до нього.

У ході дослідження етимології слова *мир* в ареалах індоєвропейських культур Ю.С. Степанов дійшов таких висновків. У давньоруській мові слово *мир* уміщує три семантичних компоненти: 1) місце, надзвичайно важливе, місце на землі навколо нас; 2) спокій, злагода; 3) життя.

Етимологія кожного з компонентів сягає їх глибокої спорідненості у формуванні концептуальної картини світу давньоруської культури. Отже, концепт “СВІТ (мир)” усвідомлюється таким чином: “(простір, порівняно невеликий, відмежований від решти світу, де живуть “свої”, “ми”, “наше плем’я”, “наш рід”; де всі люди “милі” один одному; де панує лад, “мир”, спокій; це місце, де процвітає “життя”, а можливо, де воно й було “зароджене”)” [12, с.91].

Етимологія слів, що виражають поняття “світ (мир)” в арабських мовах, свідчить про те, що ядром концепту “СВІТ (мир)” є уявлення про “свій простір”, відмежований від зовнішнього світу, і лише потім уявлення про цей “широкий світ (мир)” за межами нашого світу й дому, як про “світ (мир) узагалі” [12, с.92].

Уявлення про світ у германських мовах (крім готської) повністю збігається з уявленнями у слов’янській, давньоруській і латинській мовах: “простір, де живуть люди, відмежований від зовнішнього простору” [12, с.94].

Отже, уявлення про світ (мир) у давніх культурах усвідомлювалось на основі відмежування простору, і основним критерієм розмежування слугувала опозиція “своє” – “чуже”.

Концепт “СВІТ” у культурному відношенні є похідним від концепту “СВОЇ” – “ЧУЖІ”. Світ убачався простором, у якому “живуть люди “свого племені”, “свого роду”, добре впорядковане й затишне місце, де панують “порядок”, “закон”, та інший простір, де живуть “чужі”, які не визнають “наші” закони й порядок”.

Концепт “СВОЇ” та “ЧУЖІ” є одним з головних концептів будь-якого колективного, масового, народного, національного світовідчуття. На матеріалі аналізу індоєвропейських слів Е.Бенвеніст установив, що поняття “свій” апріорі усвідомлювалося на рівні кровної спорідненості групи людей (роду, клану) протиставлялося “іншим” – “чужим” [1, с.135].

В ареалі індоєвропейських культур концепт “СВОЇ люди, СВОЯ група людей” представлені однією концептуальною формою. Але мають різні внутрішні словесні форми вираження. Тут враховується спільна закономірність функціонування культурних концептів: “концепти не пов’язані “намертво” й жорстко з якимось одним словом, вони нібито “бувають” над словами, вступаючи у відношення з різними словесними формами й тим самим “синонімізуючись”. Етимологічні відомості формують передісторію концепту, сама ж історія концепту зумовлена давніми письмовими текстами, у яких з’являється нове поняття “свій клан”, “свій народ”, “своє плем’я”.

Таким чином, “свої люди, свій народ, коло своїх” співвідноситься з “місцем, де панують закони, хороші настанови й порядок”. Звідси простежується збіг концептів “СВОЇ” і “СВІТ (мир)”, причому “мир – всесвіт; упорядкований світ – космос” виступає кінцевою точкою розвитку концепту “СВОЇ”.

Концепт “КРАЙ” (“МАЛА БАТЬКІВЩИНА”, “СВОЯ ЗЕМЛЯ”) становить облігаторну контамінацію компонентів таких концептів: “СВІТ”, “СВІЙ– ЧУЖИЙ” і “КУЛЬТУРА”.

Концепт “КУЛЬТУРА”, у напрямі розвитку концепту “КРАЙ” з позицій динамізму поняття культури, охоплює такі аспекти: “освіта, соціальний устрій, система знань, вірувань і моралі, а також способи художньої діяльності, тобто тісно пов’язані між собою три виміри культури – артефакти, організовані групи людей і символізм”. Іншими словами, культурний концепт “КРАЙ” вміщує інформацію про специфічний простір,

порівняно невеликий, відмежований від решти світу, де живе “свій народ”, “за своїми законами” та “зі своєю системою цінностей”.

Проведений дефінітивний аналіз дозволив нам дійти висновку, що концепт “КРАЙ” є загальнокультурним уявленням у межах національного (етнічного) стереотипу поведінки як визначної динамічної ознаки за культурологічного підходу до дослідження поняття “край”. Повна відсутність концепту, а в даному випадку – концепту “КРАЙ”, у певній культурі – явище надзвичайно рідке, більш рідке, ніж відсутність однослівного мовного вираження для якогось концепту.

Вирішення проблем способів мовної реалізації концептів у різних культурах засобами ПМ є актуальним питанням перекладознавства. Так, наприклад, на думку В.П.Нерознака, відсутність у ПМ єдиного повного лексичного еквівалента відповідного концепту, як раз свідчить про наявність цього концепту в національній культурі. Крім того, В.П.Нерознак стверджує, що “безеквівалентна лексика, чи те, що зазвичай називають “неперекладне в перекладі”, і є той лексикон, на матеріалі якого і треба укладати списки фундаментальних національно-культурних концептів” [11].

У межах нашого дослідження ми можемо лише частково погодитися з цим твердженням, оскільки не знаходимо однослівного еквівалента лінгвоконцепту “КРАЙ” у британській лінгвокультурній традиції. Проте відсутність мовної форми вираження відповідного концепту в лінгвокультурі не може бути обрано критерієм і, тим більше, основним для вичленування самого концепту. Більше того, параметр національно-культурної специфіки безеквівалентної лексики як окремого типу лексики не встановлює її неодмінну співвіднесеність з конкретним концептом. На нашу думку, такого роду лексика є основним компонентом у концептуальному розвитку певного концепту в межах текстової реалізації.

З позицій перекладознавства перспективним вбачається розв’язання таких завдань: 1) специфіка вербалізації концепту “КРАЙ” у ВТ і ПТ; 2) лексичні одиниці, що формують краєзнавчу мовну концептуальну картину світу ВТ і ПТ; 3) перекладацькі труднощі у відтворенні лінгвоконцепту “КРАЙ” в іншопольській традиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – 448 с.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая.; пер. с англ. Отв. ред. М.А. Кронгауз. – М.: Русские словари, 1997. – 416 с.
3. Воркачев С.Г. Методологические основания лингвоконцептологии. – Режим доступа: <http://tpl1999.narod.ru/WEBTPL2002/CONTESTSTPL2002.HTM>
4. Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С.А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. – Черкаси: Сіач. – 1997. – Вип. 2. – С. 3–11.
5. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С.А. Жаботинская // Когнитивная семантика: Мат-лы 2-й междунар. школы-семинара по когнитивной лингвистике. Ч. 2. Тамбов: Изд-во Тамб. ун-та, 2000. – С. 10-13.
6. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке / В.И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты: сб. науч. тр. – Волгоград; Саратов: Перемена, 1996. – С. 3 – 16.
7. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Москва: “Гнозис”, 2004. – 390 с.
8. Лотман Ю.М. Несколько мыслей о типологии культуры / Ю.М. Лотман // Языки культуры и проблемы переводимости. – М.: Наука, 1987. – С.3 – 11.
9. Лотман Ю.М. О динамике культуры / Ю.М. Лотман // Труды по знаковым системам. – Тарту, 1992. – Вып. 25. – С. 5 – 22.
10. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
11. Нерознак В.П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма / В.П. Нерознак // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. Омск: Изд-во Омск. гос. пед. ун-та, 1998. – С. 80-85.

12. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Академический проект, 2001. – 990 с.